

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بسته راهبردی

«آموزش خواندن و نوشتن»

(نسخه اول)

* مقدمه بحث

خداوند تبارک و تعالی انسان را موجودی «مدنی» آفریده است و تمام موجوداتی که در عالم آفریده شده‌اند به تصریح آیات قرآن جفت آفریده شده‌اند و حتی اجسام نیز از این قاعده مستثنی نیستند.

هر فرد و موجودی نیازهای انفرادی خاص خود را دارد، اما وقتی در قالب جمع و اجتماع قرار می‌گیرد به جز نیازهای فردی، نیازهای دیگری ناگزیر بر او بار می‌شود.

انسان همیشه به دنبال وضع کردن قوانین و اعتباراتی است تا روابط انسانی را تسهیل ببخشد.

تمدن یعنی قوانین و اعتبارهایی که بر اساس مبانی معرفت شناختی، انسان‌شناختی و هستی‌شناختی وضع شده‌است تا عامل تامین و رفع نیازهای انسان باشد.^۱

یکی از مهم‌ترین نیازهای انسان، نیاز به «ارتباط» با دیگران برای رفع نیازهای اجتماعی مختلف است؛ نیازهایی از قبیل انتقال پیام، انتقال علم، ابراز احساسات و

انسان برای ارتباط با دیگر انسان‌ها بسته به شرایط، امکانات مختلفی دارد که یکی از مهم‌ترین آنها خواندن و نوشتن است.

* اهمیت بحث خواندن و نوشتن

با توجه به مقدمه بیان شده، یادگیری زبان هر قوم برای ارتباط با آن قوم ضروری است و نمود آشکار زبان همان کتابت و قرائت است. لذا لازم است شخص توانایی خواندن و نوشتن داشته باشد تا هم بتواند علم خود را انتقال دهد و پیام خود را به دیگران برساند و هم بتواند از پیام و کلام و علم دیگران استفاده کند، آن را فهم کند و از آن بهره بگیرد.

از آنجایی که مهم‌ترین راه رفع نیاز و انتقال پیام استفاده از زبان است، کودکان در همان سنین نونهالی به صورت درونی به ضرورت آن می‌رسند و این مهارت را می‌آموزند. اما نمود دیگری از زبان هم وجود دارد که می‌توان از آن با زبان ثبت شده یاد کرد، و آن خط و نوشته است.

^۱ مشکل اساسی تمدن غرب مبانی و تعریف آن در ارتباط با انسان است.

انسان‌ها بسیاری از علوم و پیام‌های خود را مکتوب میکنند تا هم ماندگاری بالاتری داشته باشد و هم قابل استفاده برای تعداد افراد زیادی از اجتماع باشد، چرا که فرمودند:

«قیدوا العلم بالکتابه»

لذا لازم است تا انسان‌ها نوشتن را بیاموزند.

از طرفی هم برای استفاده از پیام‌ها و علوم مکتوب دیگران لازم است خواندن را آموخت.

امروزه سن هفت سالگی را سن مناسب برای شروع خواندن و نوشتن می‌دانند، البته این مسئله امری قطعی و وحیانی نیست که نتوان از آن تخطی کرد؛ بلکه با توجه به اینکه در مورد کودکان زیر هفت سال توصیه به آموزش نشده‌است، این سن می‌تواند سن مناسبی برای شروع باشد ولی در عین حال برای انسان‌های مختلف این سن شروع متفاوت است.

* مبانی مطرح در مساله آموزش خواندن و نوشتن

بیان مساله:

مکتب اسلامی آموزش خواندن و نوشتن را با آموزش حروف انجام نمی‌دهد بلکه بر اساس مبانی که در ادامه بحث خواهد آمد، این آموزش را از کلمه‌ها شروع می‌کند و اولویت اصلی را آموزش بر اساس اسما الهی قرار می‌دهد.

ایراد اصلی در آموزش خواندن و نوشتن با شروع از حروف این است که حرف به تنهایی از معنایی برخوردار نیست و شخص در اولین روزهای آموزش باید با حروف بی‌معنا ارتباط برقرار کند؛ که همین امر موجب سختی در آموزش می‌شود؛ حال آنکه کلمه مفهومی با خود دارد که قابل انتقال است.

مبانی آموزش بر اساس کلمات:

۱. حرکت از کل به جزء

مهم‌ترین مبنا در آموزش توحیدی خواندن و نوشتن، آموزش از کل به جزء، شناخت از اجمال به تفصیل و حرکت از وحت به کثرت است.

تفصیل، کثرت و جزئی نگری امر منفور و مذمومی نیست، لکن باید به جای خودش اتفاق بیفتد و اگر شروع کار با تفصیل و کثرت باشد، فرد دچار سردرگمی و ابهام می‌گردد و از توانایی‌های او کاسته می‌شود.

وقتی فرد از همان ابتدا درگیر جزئیات شود، ناخودآگاه توانایی «تحلیل» از او گرفته می‌شود، اما اگر حرکت از وحدت به کثرت و از اجمال به تفصیل و از کل به جزء اتفاق بیفتد، علاوه بر وضوح مسیر، فرد به قدرت تحلیل نیز دست خواهد یافت.

به همین خاطر ما در آموزش خواندن و نوشتن نیز از همین قاعده بهره جسته‌ایم؛ یعنی حروف را به صورت مجزا از هم آموزش نمی‌دهیم بلکه از جمله و کلمه شروع می‌کنیم و در مرحله‌های بعد به تفکیک حروف می‌رسیم.

۲. خانواده محوری:

یکی از مبانی مورد توجه در مکتب اسلامی، خانواده محوری است که این مبنا در آموزش خواندن و نوشتن، اهمیتی انکارناپذیر دارد که مباحث اجرایی و شرح آن در فصل بعد مطرح می‌شود. چرا که طبق روایت، آموزش سواد به فرزند وظیفه «پدر» است.

۳. ارتباط با خدا و معصومین

یکی از مبانی و مسائل مهم در مکتب اسلامی، ایجاد ارتباط با خداوند متعال و معصومین است. لذا باید در اجرای تعالیم از مسیرهایی حرکت کنیم که برای ما این مقصود را حاصل کند و از روشهایی بهره بجوییم که از همان ابتدا ما را به سمت محقق شدن این هدف یاری کند. در فصل بعد مفصلاً به نحوه پرداخت به این موضوع در قالب آموزش خواندن و نوشتن می‌پردازیم.

۴. تقدم تزکیه بر تعلیم

همیشه تزکیه مقدم به تعلیم است و در تمام مراحل بایستی تزکیه را اصل فرض کرده و در ذیل آن مسائلی را آموزش دهیم. آنچه در آموزش خواندن و نوشتن به سبک مکتب اسلامی مهم است، رسیدن به «تحلیل» در تمام آموزش‌ها است.

مهم‌ترین اصل در تزکیه و رشد انسانی جوشش از درون است و هادی و مرشد می‌بایست برای رشد و تعالی حکمت جوی خود، در تمامی برنامه‌ها آنرا لحاظ کند.

جلوه و ظهور این اصل در خواندن و نوشتن با تحلیل صورت می‌گیرد که تبیین آن در بخش «روش‌های اجرایی» بیان خواهد شد.

۵. اختیار در آموزش

اجبار و اکراه در این آموزش جایی ندارد، چراکه قرار است فرد به بهانه‌ی آموختن سواد به «جوشش از درون برسد» و اگر آموزش با چاشنی اجبار و اکراه همراه باشد و اختیار و اراده‌ی فرد مورد غفلت قرار بگیرد، این اصل مهم دور خواهیم شد.

نکات مهم در مبانی

۱. قالب و غالب کار در این روش، «کلمه آموزشی» است. لذا حروف کم کاربرد^۲ را می‌توان در غالب آموزش حرف به کودک آموخت.^۳
۲. همانطور که در مبانی بیان شد، اگر حکمت‌جو علاقه‌ای به یاد گرفتن نداشت، نباید او را مجبور کرد. بلکه بایستی با انگیزش اصولی شرایطی را مهیا کرد تا او خود آموختن را انتخاب کند.
۳. همواره در مسیر تزکیه و تعلیم باید صبر را پیشه‌ی کار خود کرد؛ پس تا رسیدن به هدف شکیباً باشید.

روش اجرایی آموزش خواندن و نوشتن

مراحل آموزش به روش کل به جزء

در آموزش خواندن و نوشتن بر اساس مبانی بیان شده، اولین گام نوشتن جملات و کلمات-اسامی خداوند- است.

در دومین گام می‌کوشیم تا قدرت تجرید، یعنی جزء جزء دیدن حروف هر کلمه و تشخیص حروف به صورت مجزا را کسب کنیم.

^۲ مثل : ط ظ گ غ و...

^۳ چون هدف تحلیل محوری است، با آموزش بیشتر حروف به این هدف خواهیم رسید و در حروف دیگر میتوان آموزش حروف را داشت.

مرحله نهایی، رسیدن به قدرت تعمیم، یعنی ساختن کلمات جدید با استفاده از حروفی است که در مراحل قبل تمرین و تکرار شده‌اند.

البته قبل از این سه مرحله ابتدا اسامی خداوند از متن ادعیه، مخصوصاً دعای جوشن کبیر، استخراج شده و با معیارهایی از قبیل وزن کلمات، شباهت حروف آخر کلمه، درجه سختی و کاربرد حروف استفاده شده در آن، دسته‌بندی و اولویت‌دهی شده‌اند.

حال یک به یک مراحل سه گانه آموزش را شرح خواهیم داد

۱. مرحله اول: نوشتن کلمات در قالب جملات

در این مرحله اولویت با آموزش اسماء الهی است و تا حد توان نباید از کلمات دیگر استفاده کرد؛ اما در صورتی که در اجرا به مشکل برخورد کردید، می‌توانید از دیگر کلمات بهره ببرید؛ با این شرط که اولاً انتخاب کلمات به گونه‌ای نباشد که به آموزش حروف منتج شود و ثانیاً باید بگونه‌ای عمل کرد که حکمت جو بتواند به تحلیل عبارت‌ها برسد.

روش اجرای مرحله اول:

قالب سرمشقی که به حکمت جو داده می‌شود به صورت زیر است:

«خداوند است.»

که در جای خالی اسامی خداوند با رعایت نکات زیر نوشته می‌شود:

۱. از کلماتی استفاده شود که حروفش پرکاربرد تر باشد -همچون حکیم، علیم، سمیع و...-
۲. اسمائی انتخاب شود که شبیه به هم باشد تا بتوان در چند سرمشق پیایی، سرمشق‌های قبلی را نیز یادآوری و تکرار کرد. -همچون علیم، حلیم، کلیم و...-

تا مدتی -تقریباً دو الی سه هفته- هر روز دو یا سه اسم از اسامی خداوند را به حکمت‌جو سرمشق می‌دهیم و نبایستی توجه زیادی به تشخیص و صحیح نوشتن حروف و یا زیبا نویسی او داشته باشیم. در واقع فقط الگونگاری را تمرین میکنیم. البته در این مرحله در نظر گرفتن تشویق‌های متنوع، به انگیزه فرزند برای نوشتن کمک می‌کند.

بعد از اتمام این دو هفته، حکمت جو تقریباً بیست تا چهل اسم خداوند را نوشته و داستان و شعر و بازی ضمیمه و ابزار تشویقی متناسب با همان اسم برای آموزش او وجود داشته است.

۲. مرحله دوم: تجرید

در هفته سوم ضمن دادن سرمشق جدید به حکمت جو، همراه با حرکت دست و قلم او روی کاغذ، حروف سرمشق را به صورت مجزا می‌خوانیم و سعی می‌کنیم تا فرزند این را دریابد که این کلمات از حروفی تشکیل شده‌اند. او همچنین می‌بایست محدوددهی هر حرف را در کلمه بیابد. برای تسریع در کسب مهارت تجرید چند نکته قابل توجه است^۴:

۱. همراهی کامل خانواده در این مرحله خیلی خیلی مهم و تاثیرگذار است.

۲. از حروف اول و آخر کلمه شروع کنید و در قالب سوال از فرزند خود بخواهید تا کلمه را تجزیه کند.

مثلاً از او می‌پرسید: «اول حکیم چه حرفی بود؟ چجوری نوشتی؟»

۳. مرحله بعد، یعنی تعمیم را با این مرحله ادغام کنید و بین این مرحله و مرحله بعد به شکل رفت و

برگشتی عمل کنید. در این مرحله به خواست فرزندان برای نوشتن توجه کنید. حکمت جویان در

این مرحله سوال‌های زیادی از شما می‌پرسند، مثلاً سوال‌هایی از قبیل: من می‌توانم بنویسم

«ساعت»؟ یا... که شما باید او را راهنمایی کنید تا کلماتی را که دوست دارد بنویسد. مثلاً برای

نوشتن ساعت به او یادآوری می‌کنید: اول «ساعت» مثل وسط «است» بود که قبلاً چند بار نوشته

بودی، سه تا دندونه داشت... .

۳. مرحله سوم: تعمیم

در این مرحله از حکمت جو می‌خواهیم کلمات جدیدی را بنویسد. اولویت با اسامی خداوند و کلماتی است که حکمت جو تمایل دارد. در این مرحله چند نکته حایز اهمیت است.

۱. در این مرحله خواندن کلمات و جملات جدید خیلی مهم و تاثیرگذار است.

۲. وقتی حکمت جو به این مرحله می‌رسد بایستی حضور او در حلقه‌های جمعی به خصوص

قرآن و گلستان به شکل جدی پیگیری شود.

^۴ بر اساس مبانی وقتی فردی کل را آموخت می‌توانیم وارد جزئیات شویم

۱۱۱. معرفی کتاب‌های داستان کودکان متناسب با علاقه حکمت‌جو می‌تواند به فرایند آموزش سرعت قابل توجهی ببخشد.

تحلیل

تحلیل باید در تمامی مراحل آموزش ظهور و بروز داشته باشد. مهم‌ترین جایی که تحلیل صورت می‌گیرد، زمانی است که حکمت‌جو کلماتی را آموخته و حال می‌خواهد با استفاده از آن کلمات، یک کلمه یا جمله جدید بنویسد، مثلاً پیش از این سمیع، علیم و قادر را آموخته و حال از او خواسته می‌شود «سامع» یا «عالم» را بنویسد.

یکی از علت‌های اصلی استفاده از اسماء خداوند در مرحله نخست، وجود ارتباط وزنی و معنایی بین اسامی مختلف خداوند است. در صورتی که از کلماتی مانند: بابا، ماما و ... استفاده کنیم، ایجاد ارتباط بین این کلمات در مرحله بعد دشوار خواهد بود.

نکات مهم در روش‌های اجرایی:

۱. بعد از اینکه به جوشش از درون و تحلیل محوری رسیدید، می‌توانید آموزش حروف را نیز داشته باشید یا از کلمات دیگر بهره بگیرید.
۲. همراهی و هماهنگی خانواده در تمامی مراحل، مهمترین و کلیدی‌ترین مسئله در آموختن است.
۳. استعدادها و علائق فرزند خود را در آموزش به او در نظر بگیرید و از روش‌های متنوع و متناسب به تشخیص استفاده کنید. حتی ابزاری مانند رایانه و...
۴. ایجاد فضای مطالعه در خانه توسط پدر و مادر خالی از لطف نیست. خوب است وقتی در خانه هستیم به جای تلفن همراه، کتاب دست بگیریم.
۵. همزمان با نوشتن سرمشق اسامی خداوند، گفتن داستان‌هایی متناسب با آن اسم برای حکمت‌جویان بسیار مؤثر است.
۶. خواندن دعای جوشن کبیر همراه با فرزند در مراحل پایانی آموزش و همچنین ارتباط او با متن ادعیه، شیرینی خاصی برای حکمت‌جویان خواهد داشت.

۷. نوشتن اسم وسایل خانه بر روی برچسب و چسباندن آن روی هر وسیله، آموزش را به محیط خانه گسترش خواهد داد.

۸. به یاد داشته باشید که آموزش در سنین پایین لزوماً باید همراه با بازی و نشاط باشد.

۹. اشتباه و عدم یادگیری رسم الخط در ابتدای آموزش امری طبیعی است، خیلی از حکمت‌جویان در شروع کار حروف را نقاشی میکنند و به مرور شکل آن را می‌آموزند.

ابزارها و بازی‌های کمک آموزشی

۱. تخته شن

حین تلاش برای یافتن بسترهایی برای ساده سازی مبانی و اصول گفته شده در آموزش خواندن و نوشتن، روشی را یافتیم که کاملاً مبتنی بر این اصول است و علاوه بر آن، کمک بزرگی در حل مشکل عدم ارتباط گیری حکم‌جو با قلم خواهد بود.

مکتب‌خانه‌های قدیمی در سیستان و بلوچستان محل پیدایش این روش هستند، روشی که به علت ضعف مالی و یا نبود امکان تهیه قلم و کاغذ ابداع شده و در عین حال کاملاً دقیق و قابل استفاده است.

مکتب اسلامی این روش را که تنها با نوشتن بر روی شن مطرح می‌شد، ارتقاء داده و بر اساس مبانی خود در تعلیم خواندن و نوشتن، مراحل جدیدی برای آن ابداع کرده تا حکمت‌جویان در روند آموزش از آن بهره ببرند.

نامی که برای این روش انتخاب شده «تخته شن» است. در ادامه به طور خلاصه به این روش اشاره می‌کنیم و آن را در چهار مرحله تبیین خواهیم کرد.

۱. مرحله مقدماتی

قبل از شروع مراحل آموزشی از حکمت‌جویان می‌خواهیم تا مقداری شن ساختمانی را که تقریباً در هر کوچه و محله‌ای پیدا می‌شود، در یک ظرف تخت مثل سینی یا یک سازه چوبی مکعبی مثل

کارتن الک کنند و ماسه بادی یک دست الک شده آمده کنند. این برای حکمت جویان خیلی شیرین است که خود برای خود یک «تخته نوشتن» آن هم به این روش، آماده کنند.

II. مرحله اول: دست به شن، نه دست به قلم!

در ابتدای شروع آموزش نوشتن، یک مشکل بزرگ برای ارتباط گیری راحت با آموزش، وجود وسیله ای ناشناخته به نام قلم است که حکمت جو تا کنون با آن انسی نداشته است و این مسئله کیفیت و سرعت آموزش را پایین خواهد آورد.

در این روش از کودک خواسته می شود تا اسامی خداوند را با انگشت روی شن بنویسند.

این مرحله به حکمت جو کمک میکند تا در مراحل بعد قلم را جدای از دست نداند، این مسئله از اصول مهم در طراحی و نقاشی است که تمرین های متنوعی از جمله نقاشی با انگشت بر روی بوم برای تمرین این اصل اجرا می شوند.

از طرفی نوشتن کلمات با حذف قلم، کمک زیادی به کنترل خطوط و کسب مهارت خوشنویسی در کودک خواهد کرد.

به علاوه کار با خاک و شن برای کودکان نه تنها مورد تایید، بلکه مورد تاکید روایت است و بر اساس روایات متعدد، نوعی واکسیناسیون و نوعی ارتباط با خلقت به حساب می آید.

در این مرحله ابتدا معلم کلمه را روی شن با انگشت می نویسد و از حکمت جو می خواهد تا خطوط ایجاد شده روی شن را ابتدا با انگشت خود دنبال کند و سپس سعی کند تا مشابه آن را روی تخته خود بنویسد.

III. مرحله دوم: من مداد و تو شن!

هنگامی که حکمت جو نیاز به تعقیب خطوط روی شن نداشته باشد، معلم تخته را کنار گذاشته، کلمات را با قلم روی کاغذ می نویسد و از حکمت جو می خواهد تا همزمان با او، کلمات را روی تخته شن بنویسد. این مرحله میتواند با مرحله تجرید در آموزش کلمات همزمان باشد.

۱۷. مرحله سوم: مداد روی شن!

پس از تمرین و مهارت در مرحله قبل، نوبت آموزش کار با قلم است، البته مراحل ابتدایی برای این که امکان رفع اشتباه را از حکمت جو بگیریم، از او می‌خواهیم تا کلمات را همزمان با معلم، با مداد روی شن بنویسد.

۷. مرحله چهارم: حالا نوبت کاغذ...!

در این مرحله جای معلم و حکمت جو عوض می‌شود؛ یعنی از حکمت جو می‌خواهیم تا روی کاغذ بنویسد و خود روی شن می‌نویسم. می‌توان کلمات مورد علاقه حکمت جو را در این مرحله اضافه کرد و همچنین ممکن است تصمیم بگیرید تا به طور کامل تخته را کنار بگذارید.

۲. دیوار نویسی

یک روش کاربردی دیگر برای ترکیب آموزش نوشتن با بازی و شیرین کردن آموزش برای کودک، روشی ابداعی با نام «دیوار نویسی» است.

در این روش حکمت جو هم بازی می‌کند و هم یاد می‌گیرد تا بخواند و بنویسد.

این روش به این صورت است که دو مقوای سفید در دو طرف یک اتاق مقابل هم روی دیوار نصب می‌شوند -هرچه فاصله دیوارها بیشتر باشد بازی جذاب تر است-.

معلم کلماتی را با اندازه کوچک روی مقوای یک سمت اتاق می‌نویسد؛ به طوری که کلمات از فاصله دو سه متری خوانده نشود. بازی اینگونه انجام می‌شود که حکمت جویان از یک دیوار به سمت دیوار دیگر می‌دوند و کلماتی را که روی دیوار اول دیده‌اند روی مقوای دیوار دوم می‌نویسند.

بعد از نوشتن یک یا دو کلمه یا حتی مقداری از یک کلمه که به ذهن سپرده، حکمت جو باید بازگردد و کلماتی را که روی مقوای اول نوشته شده در ذهن بسپارد، سپس برگردد و دوباره کلمات را روی مقوای دوم بنویسند.

این بازی میتواند به صورت چند نفره و همزمان با هم برگزار شود، برای هر نفر روی یکی از مقواها قسمتی مجزا در نظر گرفته شده و دو حکمت جو مقابل هم قرار بگیرند. کسی که کلمات بیشتری را جابه‌جا کند برنده بازی است.

همچنین می‌توانید با کرنومتر و تعیین زمان بازی را به صورت انفرادی اجرا کنید.

۳ بازی با کلمات و کارت بازی

بازی با کارتهایی که برای آموزش زبان طراحی شده و یک سمت آن تصویر شیء و یا حیوانی طراحی شده و سمت دیگر اسم آن نوشته شده نیز در فرایند یادگیری خواندن و نوشتن موثر است. تهیه این کارت‌ها با کمک خود حکمت‌جو می‌تواند جذاب باشد.

فرد حین کار با این کارت‌ها با کمک تصویر سازی ذهنی کلمات را به خاطر می‌سپارد.